

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Факультет педагогіки та психології
КАФЕДРА ІСТОРІЇ**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ О.А. Кузнецова
28 «   » серпня _____ 2020 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ТРАДИЦІЙНА МІЛІТАРНА КУЛЬТУРА НАРОДІВ СВІТУ**

Ступінь магістра
Спеціальність 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітня програма Історія

2020 – 2021 навчальний рік

Розробник: кандидат історичних наук, старший викладач Кузовков В.В.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історії

Протокол № 1 від «26» вересня 2020 р.

Завідувач кафедри (Рижева Н.О.)

«26» вересня 2020 р.

Анотація

Курс «Традиційна мілітарна культура народів світу» є невід'ємною складовою підготовки магістра історичних спеціальностей. Курс викладається і на факультеті психології та педагогіки Миколаївського Національного університету імені В.А. Сухомлинського на спеціальності 014 Освіта, освітній програмі «Історія». Курс «Традиційна мілітарна культура народів світу» складається з 3-х кредитів (90 годин) ECTS і присвячений розвитку мілітарної культури різних народів від виникнення цивілізації до промислової революції і формування індустріального суспільства.

Під час викладання курсу студенти знайомляться з такими науковими проблемами, як основний понятійний апарат (поняття «традиційний», «мілітарний»), традиційна мілітарна культура держав і народів Стародавнього Сходу, традиційна мілітарна культура Давньої Греції та Риму, військова культура ранньосередньовічної Європи, мілітарна культура Європи у Високому та Пізньому Середньовіччі, мілітарна культура Європи у ранньомодерний час, військова культура народів Азії та Африки в середні віки, мілітарна культура народів Азії та Африки у ранньомодерний час тощо.

Ключові слова: історія, середні віки, мілітарна культура, традиційна культура, цивілізація, держава, соціально-економічні та політичні відносини, давнина, новий час, військовий стан, військова історія.

Annotation

The course "Traditional military culture of the peoples of the world" is an integral part of the preparation of a master's degree in history. The course is taught at the Faculty of Psychology and Pedagogy of Mikolaev National University named after VA Sukhomlinsky on specialty 014 Education, educational program "History". The course "Traditional military culture of the peoples of the world" consists of 3 ECTS credits (90 hours) and is devoted to the development of military culture of different peoples from the emergence of civilization to the industrial revolution and the formation of industrial society.

During the course students get acquainted with such scientific problems as the basic conceptual apparatus (the concept of "traditional", "military"), traditional military culture of the states and peoples of the Ancient East, traditional military culture of ancient Greece and Rome, military culture of early medieval Europe, military culture Europe in the High and Late Middle Ages, the military culture of Europe in early modern times, the military culture of the peoples of Asia and Africa in the Middle Ages, the military culture of the peoples of Asia and Africa in early modern times, and so on.

Key words: history, Middle Ages, military culture, traditional culture, civilization, state, socio-economic and political relations,, antiquity, modern times, martial law, military history.

1. Опис навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>денна форма навчання</i>	
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка	Нормативна	
Індивідуальне науково-дослідне завдання – проєкт,	Спеціальність: 014 Середня освіта	Семестр	
Загальна кількість годин – 90	Спеціалізація 014.03 Історія	3-й	
	Освітня програма Історія	Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: 2 год.; аудиторних – 32; самостійної роботи студента – 58.	Ступінь: магістра	8 год.	
		Практичні, семінарські 12 год.	
http://moodle.mdu.edu.ua/my/	Ступінь: магістра	Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
		70 год.	
		Вид контролю: залік	

Мова навчання – українська

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 20 год. – аудиторні заняття, 70 год. – самостійна робота (30%/70%).

Заочна форма навчання

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>заочна форма навчання</i>	
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка	Нормативна	
Індивідуальне науково-дослідне завдання – проєкт,	Спеціальність: 014 Середня освіта Спеціалізація 014.03 Історія Освітня програма Історія	Семестр	
Загальна кількість годин – 90		3-й	
Тижневих годин для заочного форми навчання: аудиторних – 1 самостійної роботи студента – 10	Ступінь: магістра	Лекції	
		4 год.	
Практичні, семінарські			
2 год.			
Лабораторні			
-		-	
Самостійна робота			
84год.			
http://moodle.mdu.edu.ua/my/	Вид контролю: залік		

Мова навчання – українська

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 6 год. – аудиторні заняття, 84 год. – самостійна робота (12%/88%).

2. Мета, завдання навчальної дисципліни та очікувані результати

Мета курсу: ознайомити студентів з становленням, розвитком та особливостями традиційних мілітарних культур різних регіонів світу з давніх часів до доби середньовіччя.

Завдання курсу:

- надати відомості про традиційні мілітарні культури народів світу з давніх часів до середньовіччя;
- розкрити особливості становлення та розвитку традиційних військових культур у різних регіонах світу;
- надати відомості про матеріальні пам'ятки мілітарних культур народів світу;
- розкрити духовні аспекти військової культури різних регіонів світу.

Передумови для вивчення дисципліни:

Навчальна дисципліна складається з 3-ти кредитів. Вивчення дисциплін «Історія стародавнього Сходу та античності», «Філософія», «Культурологія», «Пізня римська імперія», «Релігієзнавство», «Історія середніх віків».

Програмні результати навчання:

ПРН-1 Здатність синтезувати та використовувати знання з основних теорій історичного розвитку, методології історичної науки, її періодизацію.

ПРН-2 Знання видів, форм та джерел історичної інформації, методів їх дослідження.

ПРН-3 Використання нових освітніх та інформаційних технологій, сучасних засобів навчання та використання їх у педагогічному процесі.

ПРН-4 Здатність використовувати основи загальнотеоретичних дисциплін в обсязі, необхідному для вирішення педагогічних і дослідницьких завдань, успішного освоєння методологічних і прикладних питань спеціальності, питань фундаментальних загальноісторичних і спеціальних дисциплін; дисциплін психолого-педагогічного циклу: педагогіку, психологію, методику викладання історії, методику і організацію позакласної (поза аудиторної) роботи.

ПРН-5 Знання теорії й методології історичної науки, методики вивчення суспільних явищ і процесів, пам'яток матеріальної і духовної культури.

ПРН-6 Використання принципів і методів збору, систематизації, узагальнення і використання інформації, проведення наукових досліджень за профілем спеціальності.

ПРН-7 Здатність застосування принципів редагування і підготовки матеріалів до публікації, складання рефератів, оглядів, рецензій.

ПРН-8 Обізнаність у наукових стандартах та відповідність їм щодо точності та обсягу локалізованої документації, використаної та процитованої в завданнях та висновках практичної підготовки.

ПРН-9 Здатність працювати в групі продуктивно, відіграючи провідну роль в окремих випадках, головуючи під час дебатів та дискусій у міжнародній та мультикультурній групі

3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими **компетентностями**:

I. Загальнопредметні:

ЗК-1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. Вміння формулювати задачу, для її вирішення використовувати потрібну інформацію та методологію для досягнення обґрунтованого висновку.

ЗК-2. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні. Знання стандартів, необхідних для наукового дослідження та публікування, зокрема критична обізнаність та інтелектуальна чесність.

ЗК-3. Здатність працювати в команді, виконуючи провідну роль, в міжнародній та мультикультурній групі.

ЗК-4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово, вміння правильно розмовляти та писати різними комунікативними стилями, а саме неофіційним, офіційним та науковим.

ЗК-5. Здатність працювати автономно, скеровувати зусилля, поєднуючи результати різних досліджень та аналізу, та представляти результат вчасно.

ЗК-6. Уміння діяти в межах етики професійних взаємин, навички міжособистісної взаємодії.

ЗК-7. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності, навички історіографічного й джерелознавчого аналізу, володіння методами пошуку нових форм дослідження, вміння будувати логічно завершений педагогічний процес у навчальних закладах різного типу і рівня акредитації.

ЗК-8. Гнучкість мислення. Набуття гнучкого образу мислення, який дозволяє зрозуміти та розв'язати проблеми та задачі, зберігаючи при цьому критичне ставлення до сталих наукових компетенцій.

ЗК-9. Популяризаційні навички. Здатність провести усну презентацію та написати зрозумілу статтю за результатами проведених досліджень, а також щодо сучасних наукових концепцій в історії для загальної публіки (не фахівців).

ЗК-10. Базові знання основ філософії, психології, педагогіки, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії, економіки й права, розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності.

II. Фахові:

ФК-1. Знання вітчизняної та світової історії. Знання основних історичних процесів та подій усіх континентів від давнини до сьогодення, їх взаємозв'язок, сучасні дискусії на цю тему та напрями дослідження.

ФК-2. Вміння аналізувати джерела. Пошук, розуміння та використання архівних, музейних джерел з історії.

ФК-3. Здатність застосовувати знання про сучасні досягнення з історичної науки.

ФК-4. Здатність використовувати навички роботи з комп'ютером та знання й уміння в галузі сучасних інформаційних технологій для рішення практичних завдань в галузі історії та освіти.

ФК-5. Здатність застосовувати знання законодавства та державних стандартів України в освітній сфері, підвищувати професійний рівень і кваліфікацію;

ФК-6. Здатність забезпечувати високий науково-теоретичний і методичний рівень викладання дисциплін у повному обсязі освітньої програми відповідної спеціальності.

ФК-7. Здатність будувати логічно завершений педагогічний процес у навчальних закладах різного типу і рівня акредитації.

ФК-8. Здатність володіти навичками історіографічного й джерелознавчого аналізу та методами пошуку нових форм дослідження.

ФК-9. Здатність застосовувати набуті знання для вирішення конкретних педагогічних, методичних, науково-практичних, інформаційно-пошукових завдань у своїй професійній діяльності.

ФК-10. Здатність планувати, організовувати і вести навчально-виховну роботу.

ФК-11. Здатність володіти передовими методами управління педагогічними, учнівськими (студентськими) й трудовими колективами.

ФК-12. Здатність на практиці застосовувати принципи наукової організації праці.

ФК-13. Здатність вести пошукову краєзнавчу роботу, виявляти, досліджувати та сприяти збереженню історико-культурних пам'яток.

ФК-14. Здатність використовувати набуті психолого-педагогічні і методичні прийоми для викладання історичних дисциплін в середніх та вищих навчальних закладах.

ФК-15. Здатність формувати стійкий інтерес до професійної діяльності і науки.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни.

Тема 1. Вступ до курсу. Традиційна військова культура народів Давнього Сходу.

Тема 2. Мілітарна культура античних суспільств.

Тема 3. Військова культура ранньосередньовічної Європи.

Тема 4. Мілітарна культура Європи у Високому та Пізньому Середньовіччі.

Тема 5. Мілітарна культура Європи у ранньомодерний час.

Тема 6. Військова культура народів Азії та Африки в середні віки.

Тема 7. Мілітарна культура народів Азії та Африки у ранньомодерний час.

Програма навчальної дисципліни

КРЕДИТ 1. Традиційна мілітарна культура доби давнини.

Тема 1. Вступ до курсу. Традиційна військова культура народів Давнього Сходу.

Актуальність досліджень традиційної мілітарної культури. Категорії: культура, мілітарна культура, традиційне суспільство. 12 лекцій, 20 семінарів, 3 кредити

Хронологічні та географічні межі. Періодизація.

Давня Месопотамія. Шумерські міста-держави. Царство Аккада. III династія Ура. Ассирія і Вавілонія. Поява колісниць. Роль заліза. Поява кінноти. Армія Великої Ассирійської держави.

Стародавній Єгипет. Давнє і Середнє царство. Гіксоси та поява колісниць. Нове царство. Хеттська держава. Битви при Мегиддо та Кадеше.

Персидська держава Ахеменідів.

Давня Індія. Спадкові касти вояків. Бойові слони. Іноземний вплив.

Давній Китай. Шан. Чжоу: доба військової аристократії. Доба Весни та Осени. Сунь Цзи. Доба Чжаньго: У Цзи та професійні війська (поява кінноти)

Імперія Цин (арбалети). Імперія Хань. (Многострільні арбалети. Массове використання кінноти)

Кочовики Великого Степу. Хунну. Сяньбі.

Тема 2. Мілітарна культура античних суспільств.

Військове мистецтво микенської доби. Дорійське нашествя. Темні віки.

Архаїчний період. Поява фаланги. Гопліти. Армія і флот Афін та Спарти.

Класичний період. Військові союзи. Найомніки. Пельтасти. Беотійське військо Епамінонда.

Македонія. Македонська фаланга й гетайри. Армія Александра Македонського. Елліністична військова система (спеціалізація та запозичення)

Давній Рим. Військова культура в Давній Італії. Етруски. Самніти. Військові традиції царського Риму. Сервій Туллій і центуріатний устрій.

Армія Ранньої Республіки. Реформи Марка Фурій Камілла.

Армія доби Полібія. Побудова Римського легіону. Противники Риму: Карфаген, галли та елліністичні держави.

Реформи Гая Марія та зміни у мілітарній культурі Пізньої Республіки та Ранньої Імперії. Давні Германці та кельти.

Військова культура Пізньої Римської імперії (від Діоклетіана до Юстиніана I). Військові події Великого переселення народів. Військова культура народів, сусідніх з Римом (германці, Сасаніди).

КРЕДИТ 2. Мілітарна культура народів Європи у середні віки і ранньомодерну добу.

Тема 3. Військова культура ранньосередньовічної Європи.

Варварські королівства: військові традиції. Франки за добу Меровінгів. Піпініди. Бенефіціарна реформа Карла Мартелла та її наслідки. Зростання ролі кінноти. Феодалізація Західної Європи і формування стану військової аристократії. Священна Римська імперія: реформи Генріха I Птахолова та Оттона I.

Візантійські військові традиції. Реформи Іраклія: фемний устрій. Війни з арабами та іншими ворогами.

Скандинавські військові традиції. Доба вікінгів. Походи норманів. Військові традиції Київської Русі.

Тема 4. Мілітарна культура Європи у Високому та Пізньому Середньовіччі.

Традиції та стиль життя представників лицарського стану в Європі. Лицарські ордени. Турніри. Культ прекрасної дами. Лицарські ордени. Хрестові походи. Особливості ведення військових дій у Високому середньовіччі. Франція. Англія. Німеччина. Реконкіста в Іспанії. Піхота в Італії. Військові традиції у Київській Русі в XI – XIII ст.

Мілітарна культура лицарського стану у Пізньому середньовіччі. Поява централізованих держав і постійного війська. Зростання ролі піхоти. Військові традиції Англії та Франції. Столітня війна. Війна Червоної та Білої троянд. Кондотьери Італії. Іспанія. Лицарські ордени: Тевтонський орден у битві при Грюнвальді. Військо Великого князівства Литовського: війни з Ордою і Москвою. Чеські військові традиції у добу гуситських війн. Швейцарське військо.

Тема 5. Мілітарна культура Європи у ранньомодерний час.

Зміни у військовій справі у XVI ст. Вогнепальна зброя та регулярне військо. Італійські війни. Гансало ді Кордова. Домінування іспанської терції у Західній Європі.

Нідерландська революція. Моріц Оранський. Виникнення лінійної тактики. Шведське військо Густава Адольфа. Французська армія 17-18 ст. Мистецтво дуелі. Пруська армія у 18 ст. Військові традиції індіанців Америки у зіткненнях з європейцями.

Армії Східної Європи. Річ Посполита: шляхетські традиції, гусарська кіннота. Україна: козаки та їх традиції. Армія Московської держави: регулярні та іррегулярні війська. Ополчення. Стрільці. Реформи Петра I.

КРЕДИТ 3. Мілітарна культура народів Азії та Африки в середні віки та ранньомодерний час.

Тема 6. Військова культура народів Азії та Африки в середні віки.

Мілітарна культура Китаю (доба Тан, Сун, Мін). Мілітарна культура Японії (військові традиції раннього середньовіччя). Самурайський стан та його традиції. Війна Тайра та Мінамото. Південно-Східна Азія: В'єтнам, Камбоджа.

Близький Схід. Сасанідський Іран.

Виникнення ісламу та його вплив на військові традиції. Арабське військо доби Великих завоювань. Військові реформи Аббасидів: гвардія гулямів. Ікта. Мамлюки.

Великий степ. Доба каганатів (гунни, авари, тюрки, хазари). Печеніги та половці. Кидані: виникнення ординської структури. Чжуржені. Монгольська держава Чингіз-хана та його наступників.

Середньовічна Індія. Домусульманський період. Мусульманські султанати.

Тема 7. Мілітарна культура народів Азії та Африки у ранньомодерний час.

Мілітарна культура країн Далекого Сходу. Китай доби Цин: маньчжурська військова система. Японія: зміни доби Сенгоку Дзідай, режим Токугава.

Мілітарна культура Індії. Імперія Великих Моголів. Раджпути.

Мілітарна культура Османської імперії. Тимаріоти. Яничарський корпус. Башибузуки. Кримське ханство.

Військові традиції в Сефевідському Ірані.

3. Структура навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	Усь о-го	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
<i>Кредит 1. Традиційна мілітарна культура доби давнини.</i>						
Тема 1. Вступ до курсу. Традиційна військова культура народів Давнього Сходу.	15	2	2			11
Тема 2. Мілітарна культура античних суспільств.	15	2	2			11
Усього:	30	4	4			22
<i>Кредит 2. Мілітарна культура народів Європи у середні віки і ранньомодерну добу.</i>						
Тема 3. Військова культура ранньосередньовічної Європи	10	2	2			6
Тема 4. Мілітарна культура Європи у Високому та Пізньому Середньовіччі.	10		2			8
Тема 5. Мілітарна культура Європи у ранньомодерний час.	10					10
Усього:	30	2	4			24
<i>Кредит 3. Мілітарна культура народів Азії та Африки в середні віки та ранньомодерний час.</i>						
Тема 6. Військова культура народів Азії та Африки в середні віки.	15	2	2			11
Тема 7. Мілітарна культура народів Азії та Африки у ранньомодерний час.	15		2			13
Усього:	30	2	4			24
Усього за курс	90	8	12			70

Заочна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	Ус ьо- го	у тому числі				
		л	п	ла б	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
<i>Кредит 1. Традиційна мілітарна культура доби давнини.</i>						
Тема 1. Вступ до курсу. Традиційна військова культура народів Давнього Сходу.	15	2				13
Тема 2. Мілітарна культура античних суспільств.	15					15
Усього:	30	2				28
<i>Кредит 2. Мілітарна культура народів Європи у середні віки і ранньомодерну добу.</i>						
Тема 3. Військова культура ранньосередньовічної Європи	10	2				8
Тема 4. Мілітарна культура Європи у Високому та Пізньому Середньовіччі.	10					10
Тема 5. Мілітарна культура Європи у ранньомодерний час.	10					10
Усього:	30	2				28
<i>Кредит 3. Мілітарна культура народів Азії та Африки в середні віки та ранньомодерний час.</i>						
Тема 6. Військова культура народів Азії та Африки в середні віки.	15		2			13
Тема 7. Мілітарна культура народів Азії та Африки у ранньомодерний час.	15					15
Усього:	30		2			28
Усього за курс:	90	4	2			84

4. Теми лекційних занять

Денна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кіль- кість год.
<i>Кредит 1. Традиційна мілітарна культура доби давнини.</i>		
1.	Тема 1. Вступ до курсу. Традиційна військова культура народів Давнього Сходу.	2
2.	Тема 2. Мілітарна культура античних суспільств.	2
<i>Кредит 2. Мілітарна культура народів Європи у середні віки і ранньомодерну</i>		

<i>добу.</i>		
3.	Тема 3. Військова культура ранньосередньовічної Європи	2
<i>Кредит 3. Мілітарна культура народів Азії та Африки в середні віки та ранньомодерний час.</i>		
4.	Тема 6. Військова культура народів Азії та Африки в середні віки.	2
Всього:		8

Заочна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кількість год.
<i>Кредит 1. Традиційна мілітарна культура доби давнини.</i>		
1.	Тема 1. Вступ до курсу. Традиційна військова культура народів Давнього Сходу.	2
<i>Кредит 2. Мілітарна культура народів Європи у середні віки і ранньомодерну добу.</i>		
2	Тема 3. Військова культура ранньосередньовічної Європи	2
<i>Кредит 3. Мілітарна культура народів Азії та Африки в середні віки та ранньомодерний час.</i>		
Всього:		4

5. Теми практичних занять Денна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кількість год.
<i>Кредит 1. Традиційна мілітарна культура доби давнини.</i>		
1.	Тема 1. Вступ до курсу. Традиційна військова культура народів Давнього Сходу.	2
2.	Тема 2. Мілітарна культура античних суспільств.	2
<i>Кредит 2. Мілітарна культура народів Європи у середні віки і ранньомодерну добу.</i>		
3.	Тема 3. Військова культура ранньосередньовічної Європи	2
4.	Тема 4. Мілітарна культура Європи у Високому та Пізньому Середньовіччі.	2
<i>Кредит 3. Мілітарна культура народів Азії та Африки в середні віки та ранньомодерний час.</i>		
5.	Тема 6. Військова культура народів Азії та Африки в середні віки.	2
6.	Тема 7. Мілітарна культура народів Азії та Африки у ранньомодерний час.	2
Всього:		12

Заочне форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кількість год.
<i>Кредит 1. Традиційна мілітарна культура доби давнини.</i>		
<i>Кредит 2. Мілітарна культура народів Європи у середні віки і ранньомодерну добу.</i>		
<i>Кредит 3. Мілітарна культура народів Азії та Африки в середні віки та ранньомодерний час.</i>		
5.	Тема 6. Військова культура народів Азії та Африки в середні віки.	2
Всього:		2

**6.Самостійна робота
Денна форма навчання**

№ п/п	Назва теми	Кількість год.
<i>Кредит 1. Традиційна мілітарна культура доби давнини.</i>		
1.	Тема 1. Вступ до курсу.Традиційна військова культура народів Давнього Сходу.	11
2.	Тема 2. Мілітарна культура античних суспільств.	11
<i>Кредит 2. Мілітарна культура народів Європи у середні віки і ранньомодерну добу.</i>		
3.	Тема 3. Військова культура ранньосередньовічної Європи	6
4.	Тема 4. Мілітарна культура Європи у Високому та Пізньому Середньовіччі	8
5.	Тема 5. Мілітарна культура Європи у ранньомодерний час	10
<i>Кредит 3. Мілітарна культура народів Азії та Африки в середні віки та ранньомодерний час.</i>		
6.	Тема 6. Військова культура народів Азії та Африки в середні віки.	11
7.	Тема 7. Мілітарна культура народів Азії та Африки у ранньомодерний час.	13
Всього:		70

Заочна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кількість год.
<i>Кредит 1. Традиційна мілітарна культура доби давнини.</i>		
1.	Тема 1. Вступ до курсу.Традиційна військова культура народів	13

	Давнього Сходу.	
2.	Тема 2. Мілітарна культура античних суспільств.	15
<i>Кредит 2. Мілітарна культура народів Європи у середні віки і ранньомодерну добу.</i>		
3.	Тема 3. Військова культура ранньосередньовічної Європи	8
4.	Тема 4. Мілітарна культура Європи у Високому та Пізньому Середньовіччі	10
5.	Тема 5. Мілітарна культура Європи у ранньомодерний час	10
<i>Кредит 3. Мілітарна культура народів Азії та Африки в середні віки та ранньомодерний час.</i>		
6.	Тема 6. Військова культура народів Азії та Африки в середні віки.	13
7.	Тема 7. Мілітарна культура народів Азії та Африки у ранньомодерний час.	15
Всього:		84

7.Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Тема 1. Вступ до курсу. Традиційна військова культура народів

1. Актуальність досліджень традиційної мілітарної культури.
2. Категорії: культура, мілітарна культура, традиційне суспільство.
3. Хронологічні та географічні межі. Періодизація.
4. Мілітарна культура Стародавньої Месопотамії.
5. Мілітарна культура Стародавнього Єгипту.
6. Мілітарна культура Стародавньої Індії.
7. Мілітарна культура Стародавнього Китаю.
8. Мілітарна культура кочовиків Великого Степу доби давнини.

Тема 2. Мілітарна культура античних суспільств.

1. Мілітарна культура крито-микенської доби та темних віків.
2. Мілітарна культура Стародавньої Греції архаїчної доби.
3. Мілітарна культура Стародавньої Греції класичної доби.
4. Мілітарна культура доби еллінізму.
5. Мілітарна культура Стародавньої Італії та Стародавнього Риму царської доби.
6. Мілітарна культура Стародавнього Риму доби Республіки.
7. Мілітарна культура Стародавнього Риму доби Імперії.

Тема 3. Військова культура ранньосередньовічної Європи

1. Військові традиції варварських королівств.
2. Мілітарна культура франків доби правління Меровінгів.
3. Бенефіціарна реформа Карла Мартелла та її наслідки.

4. Феодалізація Західної Європи і формування стану військової аристократії.
5. Візантійські військові традиції.
6. Скандинавські військові традиції.
7. Військові традиції Київської Русі.

Тема 4. Мілітарна культура Європи у Високому та Пізньому Середньовіччі

1. Традиції та стиль життя представників лицарського стану в Європі.
2. Хрестові походи.
3. Особливості ведення військових дій у Високому середньовіччі.
4. Військові традиції у Київській Русі в XI – XIII ст.
5. Мілітарна культура Європи у Пізньому Середньовіччі.
6. Військова культура у провідних військових конфліктах Західної Європи (Сторічна війна, війна Червоної і Білої троянд).
7. Військова культура у провідних військових конфліктах Центральної Європи (Гуситські війни, війни Тевтонського ордену та ВКЛ). Швейцарське військо.

Тема 5. Мілітарна культура Європи у ранньомодерний час

1. Зміни у військовій справі у XVI ст. Вогнепальна зброя та регулярне військо.
2. Еволюція мілітарної культури у добу Італійських війн.
3. Мілітарна традиції Голландії та Швеції у добу Морица Оранського та Густава Адольфа.
4. Французькі мілітарні традиції у 17 – 18 ст.
5. Пруські мілітарні традиції 18 ст.
6. Річ Посполита: шляхетські традиції, гусарська кіннота.
7. Мілітарні традиції українського козацтва.
8. Армія Московської держави: регулярні та іррегулярні війська. Реформи Петра I.

Тема 6. Військова культура народів Азії та Африки в середні віки.

1. Мілітарна культура Китаю (доба Тан, Сун, Мін).
2. Мілітарна культура Японії (військові традиції раннього середньовіччя). Самурайський стан та його традиції.
3. Мілітарні традиції Сасанідського Ірану.
4. Арабські військові традиції доби Великих завоювань (7-8 ст.).
5. Військові реформи Аббасидів: гвардія гулямів. Мілітарні традиції мусульманського світу 10-13 ст.
6. Мілітарна культура Великого Степу. Військові традиції доби Чингізидів.

7. Мілітарна культура в Османській державі у 14-15 ст.
8. Середньовічна Індія: військові традиції.

Тема 7. Мілітарна культура народів Азії та Африки у ранньомодерний час.

1. Китай доби Цин: маньчжурська військова система.
2. Японія: зміни доби Сенгоку Дзідай, режим Токугава.
3. Мілітарна культура ранньомодерної Індії: Імперія Великих Моголів. Раджпути.
4. Мілітарна культура Османської імперії.
5. Військові традиції в Сефевідському Ірані.

8.Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

A	ОЦІНК	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
	ЄКТС		екзамен	залік
	A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
	B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
	C	65-79		
	D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
	E	50-54		
	FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю. Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (КР). Поточне оцінювання (індивідуальне, групове і фронтальне опитування, самостійна робота, самоконтроль). Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, уміння самостійно опрацьовувати тексти, складання конспекту рекомендованої літератури, написання і захист реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю (КР, залік) є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу модуля.

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

Враховується:

1. рівень осмислення навчального матеріалу;
2. рівень сформованості аналітичних умінь і концептуальних підходів;
3. повнота розкриття питання, логіка викладу, культура мовлення;
4. використання додаткової літератури;
5. порівняння, зв'язок із практикою, висновки.

Відмінно: - Студент виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить та опрацьовує необхідну інформацію, вміє використовувати набуті знання і вміння для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує відповіді, самостійно розкриває власні обдарування і нахили. Викладений матеріал має доказовий, логічний і послідовний характер. Студент володіє способами концентрованого викладу матеріалу. Демонструє творче застосування знань при переформатуванні запитання. У відповіді майже не трапляються мовленнєві помилки.

Дуже добре: - Студент вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його на практиці, вільно розв'язує вправи і задачі у стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких незначна.

Добре: - Відповідь майже повна, має усвідомлений та достатньо розгорнутий характер. Понятійна основа базується на обраній класифікації.

Задовільно: Відповідь структурована, проте наявні окремі помилки у послідовності викладу. Недостатньо виваженою та аргументованою є доказова база. Студент вільно оперує знаннями, може застосовувати їх у новій навчальній ситуації. У відповіді трапляються окремі мовленнєві помилки.

Достатньо: - Відповідь неповна, фрагментарна. Знання мають недостатньо стійкий та послідовний характер. Вони застосовуються переважно для виконання завдань репродуктивного характеру. У відповідях відсутні посилання на фундаментальні дослідження з певної проблеми. Відповідь має формальний характер, відсутня чіткість, структурованість. Студент використовує лише окремі знання у новій навчальній ситуації. У відповіді наявні фактичні та мовленнєві помилки.

Незадовільно:- Студент неспроможний відтворити інформацію у певній послідовності. Оперує лише загальними фразами. Відтворює лише окремі фрагменти, називає лише розрізнені факти, дає відповідь у формі висловлювання (судження). Наявні грубі фактичні та мовленнєві помилки.

Види самостійної роботи:

Контроль самостійної роботи студентів здійснюється як під час аудиторних занять (на семінарах заняттях), так і у позааудиторний час, визначений викладачем. Контроль самостійної роботи передбачає:

- визначення ступеня засвоєння матеріалу;
- визначення якості виконання індивідуальних і творчих колективних завдань;
- відвідування консультацій викладача;
- своєчасне виконання і здача поточних завдань;
- оцінку знань, здобутих у результаті самостійної навчальної роботи.

Творче завдання (хронологічні та синхронізовані таблиці,) – **1-10 балів**

Глосарій (словники термінів) – **1-15 балів**

Контурні карти – **1-10 балів**

Індивідуальне завдання (розкриття проблемних питань у письмовому вигляді) – **1-10 балів**

Реферат (письмова наукова робота) – **1-15 балів**

Контрольна робота (розкриття основних питань у письмовому вигляді) – 1-15 балів

Мультимедійна презентація- 1-15 балів.

Критерії оцінювання самостійної роботи:

- повнота розкриття питання завдання с\r;
- цілісність, систематичність, логічна послідовність викладення матеріалу с\r;
- аналітичні міркування, уміння робити порівняння та формулювати висновки;
- акуратність оформлення самостійної роботи;
- підготовка матеріалу за допомогою (історичних карт, таблиць, схем тощо).

Примітка. Шкала оцінювання репрезентована в 10-ти та 5-ти бальній системах в залежності від максимальної суми балів за вид роботи в кожному кредиті.

15/10 балів - робота студентом виконана в повному обсязі, високий понятійний рівень; глибина, широта, повнота питання, що висвітлюється; осмисленість і усвідомленість затверджених положень теми, яка розкривається студентом; логічність та послідовність під час відповіді; доведення та аналіз теорій, концепцій, вчень, які вивчалися; самостійність мислення; впевненість в правоті своїх суджень; вміння виділяти головне; вміння встановлювати між предметні та внутрішньопредметні зв'язки; вміння робити висновки, показувати перспективу розвитку ідеї або проблеми; стилістично грамотна мова, робота виконана майже на 90-100% від загального обсягу

10/5 балів – робота студентом виконана в повному обсязі, високий понятійний рівень; глибина, широта, повнота питання, що висвітлюється; осмисленість і усвідомленість затверджених положень теми, яка розкривається студентом; логічність та послідовність під час відповіді; доведення та аналіз теорій, концепцій, вчень, які вивчалися; самостійність мислення; впевненість в правоті своїх суджень; вміння виділяти головне; вміння встановлювати між предметні та внутрішньопредметні зв'язки; вміння робити висновки, показувати перспективу розвитку ідеї або проблеми; стилістично грамотна мова, допускаються незначні помилки, робота виконана майже на 80-89% від загального обсягу.

5/3 балів - робота студентом виконана не в повному обсязі, але доведено та проаналізовано теорії, концепції, вчення, які вивчалися; самостійність мислення; впевненість в правоті своїх суджень, вміння виділяти головне, обсяг виконаних завдань становить від 50% до 59% від загального обсягу.

3/2 балів - робота студентом виконана не в повному обсязі, не описані явища, не виявлено розуміння основних положень завдання. Тема не розкрита, актуальність не доведена, не виділені головні завдання; не зроблені висновки, не показана перспектива розвитку ідеї або проблеми; стилістично неграмотна мова.

2/1 балів - студент не описує явища, не виявляє знання і розуміння основних положень завдання. Тема не розкрита, актуальність не доведена, не

виділені головні завдання; не зроблені висновки, не показана перспектива розвитку ідеї або проблеми; стилістично неграмотна мова.

Кількість балів у кінці I семестру повинна складати: від 150 до 300 балів (за 3 кредитів), тобто сума балів за виконання усіх завдань.

Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 3 кредитів.

Поточне оцінювання та самостійна робота I семестр							Накопичувальні бали/сума
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	Т 7	300//100
50	50	30	40	30	50	50	

9. Засоби діагностики

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є:

- а) поточний контроль за роботою та рівнем знань та вмінь через усне та письмове опитування;
- б) письмові контрольні та самостійні роботи;
- в) тестові завдання;
- г) співбесіди на консультаціях;
- д) залік.

10. Методи навчання

Дисципліна передбачає використання традиційних, активних та інтерактивних методів навчання (дебати, мозковий штурм, лекції з використанням інтерактиву, методи оцінювання і самооцінювання, планування та інші).

пояснювально-ілюстративний метод – студенти отримують знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник в "готовому" вигляді. Сприймаючи й осмислюючи факти, оцінки, висновки, студенти залишаються в рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення. Застосовується для передачі великого масиву інформації.

репродуктивний метод – застосування вивченого на основі зразка або правила. Діяльність студентів носить алгоритмічний характер, тобто дія виконується на основі інструкцій, приписів, правил в аналогічних, подібних з показаним зразком ситуаціях.

метод проблемного викладу – використовуючи різноманітні джерела й засоби, педагог, перш ніж викладати матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальне завдання, а потім, розкриваючи систему доказів, порівнюючи точки зору, різні підходи, показує спосіб рішення поставленого завдання. Студенти як би стають свідками й співучасниками наукового пошуку.

частково-пошуковий, або евристичний, метод – організація активного пошуку рішення висунутих у навчанні (або самостійно сформульованих)

пізнавальних завдань або під керівництвом педагога, або на основі евристичних програм і вказівок. Процес мислення набуває продуктивного характеру, але при цьому поетапно направляється й контролюється педагогом або самими студентами на основі роботи над програмами (у тому числі й комп'ютерними) і навчальними посібниками. Найчастіше застосовується як спосіб активізації мислення, порушення інтересу до пізнання на семінарах і колоквіумах.

дослідницький метод – після аналізу матеріалу, постановки проблем і завдань і короткого усного або письмового інструктажу студенти самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть спостереження й вимірювання й виконують інші дії пошукового характеру. Ініціатива, самостійність, творчий пошук проявляються в дослідницькій діяльності найбільше повно.

Широко використовуються методи відео й комп'ютерної комунікації.

Методи: Історико-археологічний пошук, порівняльний, морфологічний аналіз, метод історичної систематизації та типології. Принципи історизму та об'єктивності, комплексний підхід до вивчення археологічних та історичних джерел. Крім лекційних занять, планується проведення семінарів. На семінарські заняття винесені найсуттєвіші теми кожного з розділів. При підготовці до семінарських занять студентам рекомендується план заняття та список рекомендованої літератури. До всіх семінарських занять (за бажанням студентів) проводяться групові чи індивідуальні консультації.

Форма підсумкового контролю. Вивчення курсу завершується заліком. Оцінювання результатів навчальної діяльності студентів здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей студентів і передбачає диференційований підхід в його організації. Оцінюватися може виконання студентами будь-яких навчальних завдань, під час роботи над якими студенти демонструють власне історичне мислення: розгорнуті і стислі усні відповіді, письмові роботи, доповіді, реферати, виступи в дискусіях тощо.

При цьому враховується:

- розуміння студентами взаємозв'язків між історичними подіями міжнародного життя, уміння порівнювати, пояснювати, аналізувати та критично оцінювати історичні факти;
- самостійність мислення;
- правильність і достатність добору історичних фактів для розв'язування поставлених викладачем завдань;
- чіткість і завершеність викладу, мовна грамотність.

11. Рекомендована література

Базова

1. Аверкиєва Ю. П. Североамериканские индейцы / Ю. П. Аверкиєва. – М. :Прогрес, 1978. – 496 с.
2. Американские индейцы: новые факты и интерпретации. Проблемы индеанистики / В. А. Тишков (отв. ред.). – М. : Наука, 1996. – 306 с.

3. Горбылев А. М. Путь невидимых. Подлинная история нин-дзюцу / А. М. Горбылев. – Мн. :Харвест, 1999. – 496 с.
4. Кассе Э. Исповедь меча или Путь самурая / Э. Кассе. – СПб. : Вектор, 2010. – 160 с.
5. Костян И. Боевое искусство апачи [Электронный ресурс] / И. Костян. – Режим доступа: <https://www.proza.ru/2011/10/25/595>. – Назва з екрану.
6. Курэ М. Самурай. Иллюстрированная история / М. Курэ. – М. : АСТ: Астрель, 2007. – 191 с.
7. Максимов Е., Вертепов Г. Туземцы Северного Кавказа. Историко-статистические очерки. Выпуск первый. Осетины, ингуши, кабардинцы / Е. Максимов, Г. Вертепов. – Владикавказ : Типография областного управления Терской области, 1892. – 187 с.
8. Максимов С. Г. Русские воинские традиции / С. Г. Максимов. – М. : Вече, 2010. – 320 с.
9. Мандзяк А. С. Боевые искусства Европы / А. С. Мандзяк. – Мн. : Современное слово, 2005. – 352 с.
10. Мандзяк А. С. Воинские традиции народов Евразии / А. С. Мандзяк. – Мн. :Харвест, М. : АСТ, 2002. – 384 с.
11. Мандзяк А. С. Воины ислама: воинские и боевые искусства мусульманских народов / А. С. Мандзяк. – Мн. : Книжный Дом, 2008. – 416 с.
12. Мандзяк А. С., Артеменко О. Л. Энциклопедия традиционных видов борьбы народов мира / А. С. Мандзяк, О. Л. Артеменко. – Минск, 2010. – 562 с.
13. Мандзяк О. С. Бойові традиції арійів: на шляху до реалій українських бойових мистецтв / О. С. Мандзяк. – Тернопіль : Мандрівець, 2006. – 272 с.
14. Мандзяк О. С. Військово-фізичне виховання арійів: народні ігри в практиці українських бойових мистецтв / О. С. Мандзяк. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 208 с.
15. Нефедкин А. К. Военное дело чукчей (середина XVII – начало XX в.). – СПб. : «Петербургское востоковедение», 2003. – 352 с.
16. Оссовская М. Рыцарь и буржуа: исследование по истории морали / М. Оссовская. – М. : Прогресс, 1987. – 528 с.
17. Пол Д. Ацтеки и конкистадоры: гибель великой цивилизации / Д. Пол, Ч. М. Робинсон. – М. : Эксмо, 2009. – 176 с.
18. Ратти О., Уэстбрук А. Самурай. История. Военная подготовка. Философия. Психология. Виды оружия. Стратегия боя. – М. : Эксмо, 2007. – 640 с.
19. Ратти О., Уэстбрук А. Тайны древних цивилизаций. Самурай / О. Ратти, А. Уэстбрук. – М. : Эксмо, 2007. – 640 с.
20. Стукалин Ю. В. Военное дело индейцев Дикого Запада. Самая полная энциклопедия / Ю. В. Стукалин. – М. : ЭКСМО, 2013. – 688 с.
21. Стукалин Ю. В. Индейцы Дикого Запада в бою. «Хороший день, чтобы умереть!» / Ю. В. Стукалин. – М. : ЭКСМО, 2012. – 304 с.
22. Стукалин Ю. В. Энциклопедия военного искусства индейцев Дикого Запада / Ю. В. Стукалин. – М. : Яуза, 2008. – 688 с.

23. Тарас А. Французский бокс саваг: история и техника / А. Тарас. – Мн. :Харвест, 2001. – 304 с.
24. Уайт Д. М. Индейцы Северной Америки: быт, религия, культура / Д. М. Уайт. – М. :Центрполиграф, 2007. – 251 с.
25. Умбрин Д. Н. Воины-звери, воины-колдуны (традиционные пути обретения боевой силы) / Под ред. А. Е. Тараса. – Мн. :Харвест, 2007. – 304 с.
26. Феррера М., Филиппи Ж. Д., Кереза М. Народы мира. – М. : АСТ, 2004. – 320 с.

Допоміжна

27. Аверкиева Ю. П. Команчи. Индейское кочевое общество XVIII - XIX вв. [Электронный ресурс] / Ю. П. Аверкиева. – Режим доступа: http://www.indiansworld.org/Nonmeso/indian_nomadic19.html#.V2JvCruLTIU. – Назва з екрану.
28. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф. Арьес. – М. : Издательская группа «Прогресс» - «Прогресс-Академия», 1992. – 528 с.
29. Болелли Д. На пути война. Философия и мифология боевых искусств / Д. Болелли. – СПб. : ИГ «Весь», 2011. – 176 с.
30. Болелли Д. На пути война. Философия и мифология боевых искусств. – СПб. : Издательская группа «Весь», 2011. – 176 с.
31. Долин А. А., Попов Г. В. Кэмпо – традиция воинских искусств. – М. : «Наука» Главная редакция восточной литературы, 1991. – 432 с.
32. Кодекс Бусидо. Хагакурэ. Сокрытое в листве. – М. :Эксмо , 2004. – 432 с.
33. Колум П. Боги и герои Севера / П. Колум. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2010. – 189 с.
34. Ларин А. Кобудо. Искусство работы с традиционным японским оружием. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 256 с.
35. Спенс Л. Мифы североамериканских индейцев / Л. Спенс. – М., 2006. – 336 с.
36. Строчи-Хеклер Р. В поисках духа война / Р. Строчи-Хеклер. – М. : АСТ: Астрель, 2006. – 396 с.
37. Стукалин Ю. В. Завоевание Дикого Запада. «Хороший индеец – мертвый индеец» / Ю. В. Стукалин. – М. : ЭКСМО, 2014. – 352 с.
38. Стукалин Ю. В. На просторах прерий: трубка мира и топор войны / Ю. В. Стукалин. – М. : ЭНАС, 2009. – 304 с.
39. Стукалин Ю. В. Наделенные силой: шаманы и колдуны американских индейцев / Ю. В. Стукалин. – М. :Гелеос, 2005. – 272 с.
40. Стукалин Ю. В. Первая энциклопедия Дикого Запада – от А до Z / Ю. В. Стукалин. – М. : ЭКСМО, 2014. – 944 с.
41. Стукалин Ю. В. Сила шаманов. Боевая и лечебная магия индейцев Дикого Запада / Ю. В. Стукалин. – М. : ЭКСМО, 2013. – 288 с.
42. Стукалин Ю. В. Хороший день для смерти / Ю. В. Стукалин. – М. :Гелеос, 2005. – 384 с.

43. Стукалин Ю. В. Индейские войны. Завоевание Дикого Запада / Ю. В. Стукалин. – М. : ЭКСМО, 2013. – 432 с.
44. Тернбулл С. Символика японских самураев / С. Тренбулл. – М. : АСТ: Астрель, 2007. – 71 с.
45. Хаберзетцер Р. Ко-будо: оружие Окинавы. – Тирасполь : Модус, 1998. – 260 с.
46. Хироаки С. Самураи: история и легенды / С. Хироаки. – СПб. : Евразия, 1999. – 416 с.
47. Хорев В. Круги на воде. Кобудо в современной жизни. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. - 512 с.